

NARCYZM U SPORTOWCÓW – PRAWDA CZY STEREOTYP?

Mariusz Lipowski

Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu
Gdańsk

Ryszard Makarowski

Instytut Psychologii UG
Gdańsk

NARCISSISM IN SPORTSMEN – A TRUTH OR A STEREOTYPE?

Summary. If sportsman is achieving considerable success and realizes his goals he is also gaining social acceptance. However the pursue of public admiration can also apply to non-successful athletes. The word *narcissus* in the everyday use has a straightforward negative connotation – being in love with oneself, loving only him/herself. However feeling of pride and self-content is not a symptom of a disorder but of self-acceptance which is crucial for one's normal development, without which we are not able to function normally. In order to obtain reliable answers to the question concerning the level of narcissistic features 505 professional sportsmen took part in the study. The sports they practiced were team sports, martial arts and individual sport activities. The control group were 697 individuals who have never trained any sport professionally. In the study we used Ruskin's and Hall's Narcissistic Personality Inventory (Polish adaptation by Bazińska and Drat-Ruszczak, 2000), where narcissism is considered as personality variable. Results of presented research of narcissistic sportsmen stereotype – nonathletes do not differ from athletes. It is concluded that difference in narcissism between athletes and non-athletes is stereotypic. Only women training martial arts characterize higher level of narcissistic features.

Wprowadzenie

Zygmunt Freud uważał, że *sport jest sublimacją popędu do przyglądania się i tendencji: sadystycznych, ekshibicjonistycznych, homoerotycznych i erotyki ruchowej* (Cwojdzński, 1968, s. 160). Niewiele w tym zdaniu odniesień do aktywności ruchowej, na sport patrzeć można bowiem nie tylko od strony kondycji fizycznej czy zmagania

Adres do korespondencji: Mariusz Lipowski, e-mail, mariuszlipowski@interia.pl

z samym sobą, ale także z perspektywy terapeutycznej (Makurat, 2007), ekonomicznej (Marciszewska, 1999), czy pedagogiczno-filozoficznej (Pawłucki, 2003).

Występy przed publicznością, poddawanie się ocenie i walka o jak najwyższe miejsce w rankingu to wbrew pozorom nie tylko opis życia gwiazd kina, lecz również charakterystyka zachowań związanych ze sportem. Widowiskowość i rywalizacja są bowiem nieodłącznymi elementami sportu wskazywanymi nawet przez jedną ze spójniejszych jego definicji, zakładającą, że jest to: „świadoma, dobrowolna działalność człowieka, podejmowana głównie dla zaspokojenia potrzeby zabawy, popisu, walki, a także wewnętrznego doskonalenia się w drodze systematycznego rozwoju cech fizycznych, umysłowych i wolicjonalnych” (Encyklopedia, 1986, s. 439-440). W sporcie występuje zatem pierwiastek współzawodnictwa i dążenia do osiągnięcia jak najlepszych wyników. Należy pamiętać też, że sport poprzez wkomponowanie się w otoczenie publiczne jest ważnym elementem kulturowo-cywilizacyjnym. Branie udziału w zawodach sportowych wymaga nie tylko odpowiedniego przygotowania fizycznego, kondycyjnego, technicznego, czy psychologicznego, ale także gotowości do publicznego poddawania się ocenie. Sport właśnie w roli widowiska analizowany był szeroko przez Pawłuckiego (2003), a w niektórych fragmentach przyrównywany wręcz do widowiska cyrkowego.

Wbrew pozorom problemem dla zawodnika może być nie tylko publiczna porażka, ale także sukces i związane z tym podziw, aplauz publiczności i utrata anonimowości. Celem stawianym przed uczestnikami sportu wyczynowego jest – rzecz jasna – mistrzostwo sportowe. Efektem tego są bardzo wysokie oczekiwania pod adresem własnej sprawności i wysokie aspiracje oraz nierzadko nierealistyczne „ja idealne” (Lipowski, 2004). W celu zwiększenia prawdopodobieństwa, że zawodnik osiągnie sukces prowadzono w wielu ośrodkach na całym świecie badania, aby nakreślić profil osobowości mistrza sportu. Pomimo zebrania wielu danych nie nakreślono jednoznacznie takiego profilu.

Jeśli sportowiec odnosi wymierne sukcesy i realizuje wyznaczone cele, to uzyskuje akceptację otoczenia, jednakże zapotrzebowanie na podziw ze strony publiczności cechować może także zawodników nieosiągających sukcesu sportowego. Brak wzmocnienia społecznego, uznania ze strony trenera, zawodników, rodziny czy widzów skutkować może obniżeniem samooceny, zwątpieniem we własne możliwości, a w skrajnych sytuacjach rezygnacją ze sportu wyczynowego. Z drugiej strony brak wygranej nie powoduje zanikania potrzeby osiągnięcia sukcesu. Domaganie się uznania i podziwu ze strony otoczenia przy braku zasług to jedna z cech narcyzmu rozumianego jako wymiar osobowości (Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000). Słowo narcyzm w codziennym użyciu ma jednoznaczną konotację negatywną – zakochany w samym sobie, kochający tylko siebie. Jednakże odczuwanie dumy, zadowolenia z siebie i własnego wyglądu to nie objaw patologii, lecz konieczna wręcz do prawidłowego rozwoju samoakceptacja, bez której nie jesteśmy w stanie normalnie funkcjonować i rozwijać się (Kernberg, 2003). Jeśli jednostka manifestuje swoją samowystarczalność i jest przekonana

o własnej wszechstronnej i niepodważalnej wiedzy do tego stopnia, że nie jest w stanie odczuwać lęku, pokory, radości, smutku, zazdrości, niepewności czy też bezradności – co ma istotny wpływ na negatywne stosunki z otoczeniem – mówimy już o narcystycznych zaburzeniach osobowości (Pospiszyl, 1995). Gdzie przebiega granica pomiędzy normą a zaburzeniem? Wysoka stabilna i adekwatna samoocena nie jest synonimem narcyzmu, cechą charakterystyczną narcyzmu jest oczekiwanie na nieuzasadnione uznanie społeczne (Raskin, Shaw, 1988). Społeczna wartość sukcesu sportowego zaowocowała pojawieniem się stereotypu skoncentrowanego na sobie i domagającego się zainteresowania i wsparcia ze strony innych sportowca (Elman, McKelvie, 2003). Takich schematycznych przekonań dotyczących zawodników jest więcej, często można spotkać się z poglądem, że sportowcy są bardziej agresywni (Cox, 1998), lepiej radzą sobie z lękiem (Elman, McKelvie, 2003), czy wręcz są lepiej przystosowani do funkcjonowania w grupie (Lipowski, 1998). Niestety, nie prowadzono wielu badań, które weryfikowałyby funkcjonujące stereotypy dotyczące sportowców, również w aspekcie omawianego w tej pracy narcyzmu.

Badania prowadzone przez Spano (1999) wskazują, że nasilenie narcyzmu wzrasta wraz z okresem uczestnictwa w rekreacji ruchowej i częstością oraz natężeniem aktywności. Autor uważa, że w czasach gdy aktywny styl życia bogaty w różnorodne formy aktywności ruchowej stał się wręcz modny, sam fakt regularnych ćwiczeń może mieć rolę terapeutyczną poprzez obniżanie poziomu lęku i podwyższanie samooceny. Z drugiej strony badania te wpisują się w nurt prac poświęconych negatywnemu wpływowi sportu na dobrostan psychiczny ćwiczących. Nadmiar ruchu lub nieprawidłowe motywy jego podejmowania mogą być bezpośrednio związane z anoreksją (Davis i wsp., 1995), czy neurotycznym uzależnieniem od sportu (ang. *obligatory run*) (Hamer, Karageorghis, 2007), a także kreowaniem nieadekwatnego obrazu własnej osoby, jak to ma miejsce w narcyzmie (Spano, 1999). Warto jednak zwrócić uwagę, że badania dotyczyły osób uczestniczących w sporcie rekreacyjnym, a nie wyczynowym. Intensywność wysiłku nie była więc związana z obiektywnym odnoszeniem zwycięstwa, lecz mogła mieć na celu podnoszenie własnej wartości. Narcyzm sportowców wyczynowych analizowali Elman i McKelvie (2003), badając grupę 69 zawodników gier zespołowych i wskazali na nieco wyższy poziom narcyzmu sportowców w porównaniu z nietreningowymi. Autorzy ci zauważyli równocześnie, że poziom narcyzmu oszacowany dla zawodników przez osoby nietreningowe był znacznie wyższy i niezwiązany z osiągnięciami na boisku, lecz pewną siebie postawą w codziennych kontaktach. Prezentowana praca to próba empirycznej weryfikacji stereotypu narcystycznego zawodnika.

Metoda

Osoby badane. W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie o poziom cech narcystycznych sportowców wyczynowych zbadaliśmy grupę sportowców ($n = 505$) w wieku od 16 do 30 roku życia ($M = 21,8$; $SD = 3,8$). Ich staż zawodniczy mieści się w przedziale od 2 do 21 lat ($M = 8,9$; $SD = 4,3$). Badani to zawodniczki ($n = 150$) i zawodnicy ($n = 355$) trzech typów sportu. Pierwsza grupa to zespołowe gry sportowe: piłka nożna (mężczyźni: $n = 135$), piłka ręczna (mężczyźni: $n = 31$; kobiety: $n = 60$), piłka koszykowa (mężczyźni: $n = 30$) i hokej na lodzie (mężczyźni: $n = 30$). Drugą stanowiły sporty walki: karate (mężczyźni: $n = 35$), kickboxing (mężczyźni: $n = 30$) i taekwondo (kobiety: $n = 30$). Trzecia to sporty indywidualne: gimnastyka artystyczna ($n = 30$), kulturystyka (mężczyźni: $n = 64$) i łyżwiarstwo figurowe (kobiety: $n = 30$).

Przebadaliśmy też grupę kontrolną – osoby, które nie trenują i nigdy nie uprawiały sportu wyczynowego ($N = 697$). Dobór grupy kontrolnej był losowy, z tym że kontrolowaliśmy wiek i wykształcenie, by te zmienne nie stanowiły czynnika, który mógłby oddziaływać na cechy narcystyczne. Badanie zarówno na sportowcach, jak i osobach nietrenujących przeprowadzono jednokrotnie.

Pomiar. W badaniach zastosowaliśmy kwestionariusz *NPI (Narcissistic Personality Inventory)* Ruskina i Halla w adaptacji Bazińskiej i Drań-Ruszczak (2000), który służy do badania narcyzmu jako zmiennej osobowościowej. Zawiera cztery skale: domaganie się podziwu, przywództwa, próżności i samowystarczalności. Skala *domaganie się podziwu* bada pragnienia znaczenia, podziwu i współwystępuje z oczekiwaniem satysfakcji z życia, agresją pośrednią (u kobiet), podejrzliwością (u mężczyzn), pewnością siebie w kontaktach społecznych, dążeniem do kariery i stosowaniem strategii samoutrudniania (Bazińska, Drań-Ruszczak, 2000). Skala *przywództwa* bada przekonanie o umiejętności wywierania wpływu na innych i własnych zdolnościach przywódczych. Współwystępuje to ze stabilną, wysoką samooceną, ekstrawersją, agresją pośrednią i słowną (u kobiet) zdecydowaniem i pewnością siebie w kontaktach społecznych, dążeniem do kariery (Bazińska, Drań-Ruszczak, 2000). Skala *próżności* bada koncentrację na własnej cielesności, podziw dla swego wyglądu fizycznego, poczucie wyjątkowości i estetyzmu. Skala ta związana jest z wysoką samooceną, oczekiwaniem satysfakcji z życia, u kobiet – z brakiem poczucia winy i naiwnością społeczną (Bazińska, Drań-Ruszczak, 2000). Skala *samowystarczalności* bada przekonanie o własnej kompetencji, sukcesie i niezależności. Współwystępuje z dążeniem do kariery i niezależnością od zewnętrznych, społecznych standardów regulacji (Bazińska, Drań-Ruszczak, 2000).

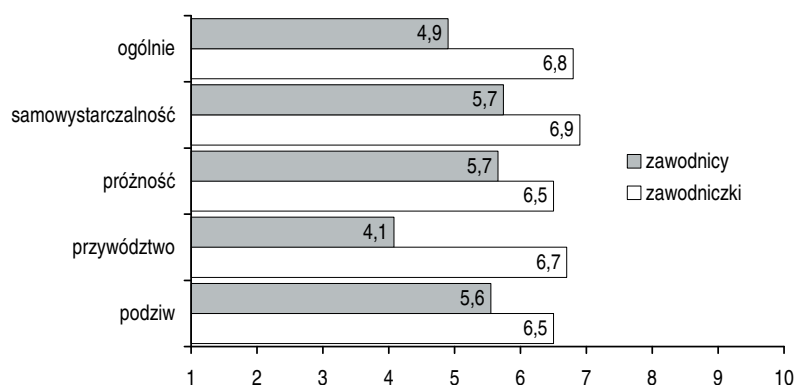
Wyniki badań

Pierwsza analiza dotyczy podziału ze względu na płeć sportowców. Ogólnie zawodniczki nie różnią się od zawodników nasileniem narcyzmu na powyższych skalach. Sportowcy uzyskali wyniki przeciętne na skalach: *domaganie się podziwu* ($M = 5,7$),

przywództwa ($M = 5,5$), próżności ($M = 5,8$) i samowystarczalności ($M = 5,9$). Nieślusne jest zatem postrzeganie sportowców, którym przesadnie podkreśla się ich narcystyczne cechy. Nie wystąpiły różnice pomiędzy sportsmenkami a ich nietrenującymi koleżankami. Wystąpiła natomiast istotna statystycznie różnica (zastosowaliśmy test *t*-Studenta, gdyż rozkłady zmiennych zbliżone są do rozkładu normalnego) w zakresie samowystarczalności pomiędzy zawodnikami ($M = 5,9$) a mężczyznami nietrenującymi ($M = 5,2$; $p = 0,000$). Przyglądając się jednak wynikom można stwierdzić, że statystycznie ta różnica jest istotna (gdyż próby są o znacznej liczebności), lecz oba wyniki mieszczą się dokładnie w granicach poziomu przeciętnego. Można zatem odrzucić panujący stereotyp, że sportowcy są bardziej narcystyczni niż osoby nietrenujące. Wyniki przez nas uzyskane, zarówno na sportowcach, jak i osobach nietrenujących, nie różnią się od uzyskanych przez Bazińską i Drat-Ruszczak (2000).

Dokonaliśmy podziału na typ uprawianego sportu, który naszym zdaniem uzasadniony jest specyfiką funkcjonowania sportowca we współzawodnictwie. Zawodnicy gier zespołowych muszą być nastawieni na współpracę, gdyż to drużyna osiąga sukces. W sportach walki z kolei sportowiec ma bezpośredni agresywny kontakt z przeciwnikiem. Sporty indywidualne są zaś oceniane z pewnym ładunkiem błędu subiektywnego spojrzenia sędziów – tu sportowiec prezentuje swoje umiejętności sam. Wynik przeprowadzonej analizy wariancji informuje, że grupy te różnią się jedynie w zakresie przywództwa ($F = 5,5$; $df = 2$; $p = 0,004$). Zawodnicy sportów walki mają na najniższym poziomie wyniki na tej skali ($M = 4,9$); jest to wynik niższy zarówno w stosunku do zawodników gier zespołowych ($M = 5,6$; $p = 0,003$), jak i sportów indywidualnych ($M = 5,7$; $p = 0,004$).

Dalsze analizy ukazały niejednorodność jednej z wyżej wyróżnionych grup – w przypadku sportów walki kobiety różnią się od mężczyzn w natężeniu wszystkich skal testu NPI (dla skali domagania się podziwu $p = 0,006$; dla skali próżności $p = 0,018$; pozostałe $p = 0,000$; rycina 1).

Rycina 1. Cechy narcystyczne u badanych zawodniczek i zawodników sportów walki

Płeć nie różnicuje cech narcystycznych w grach zespołowych i sportach indywidualnych. W przypadku osób nietrenujących płeć różnicuje badane grupy jedynie pod względem próżności – kobiety uzyskały wynik wyższy ($M_k = 6,2$; $M_m = 5,7$; $p = 0,001$).

Na podstawie powyższych wyników można wnioskować, że głównie w sportach walki kobiety przejawiają wyższe niż inni zawodnicy zachowania narcystyczne. Wynika to prawdopodobnie ze specyfiki sportów walki, które są tak naprawdę w uprawianiu nietypowe dla kobiet. Nie można oczywiście współcześnie głosić poglądów, które „nierówno” traktowałyby kobiety i mężczyzn w zakresie uprawiania różnych dyscyplin sportowych – dzisiaj przecież wśród sportów olimpijskich kobiety nie uprawiają już tylko boksu i gry w bejsbol (którego odpowiednikiem jest kobiecy softball). Co do boksu można przypuszczać, że jest to tylko kwestia czasu, by został on wprowadzony do sportów olimpijskich. Jednakże taki typ rywalizacji, który zakłada bezpośredni kontakt fizyczny leży bardziej w naturze mężczyzn (Brannon, 2002). Dalsza analiza wariancji pokazuje, że kobiety uprawiające sporty walki są bardziej przywódcze ($F = 8,8$; $df = 2$; $p = 0,000$) i samowystarczalne ($F = 8,6$; $df = 2$; $p = 0,000$) niż ich koleżanki uprawiające inne sporty.

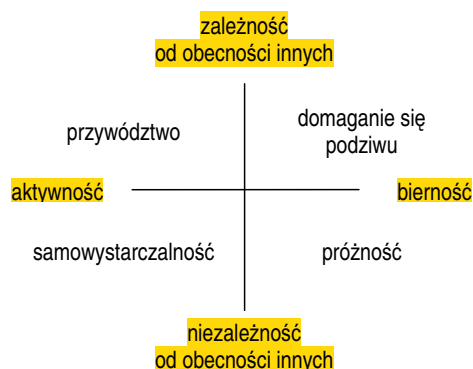
W przypadku mężczyzn na najniższym poziomie wyniki na skali przywództwa występują u zawodników sportów walki ($M = 4,1$; $F = 23,7$; $df = 2$; $p = 0,000$). Można przypuszczać, że w przypadku zawodników typ sportu nacechowanego filozofią wschodu kreuje skromność, bądź że do tego typu sportu trafiają mężczyźni mający niskie zdolności przywódcze, niską samoocenę i poprzez treningi pragną się „wzmocnić psychicznie”, jak to się potocznie określa kształtować „silny charakter”.

Sprawdziliśmy także, czy wiek i staż zawodniczy ma związek z nasileniem cech narcystycznych. W przypadku ogółu sportowców korelacje nie wystąpiły. Jednak po podziale na płeć badanych okazało się, że występuje zależność wieku z samowystarczalnością kobiet ($r = 0,25$; $p = 0,002$). Jednak i w przypadku kobiet nietrenujących występuje w tym zakresie podobna zależność ($r = 0,28$; $p = 0,000$) – nie można zatem wiązać tych korelacji z uprawianiem, bądź nieuprawianiem, sportu wyczynowego. Sądzić można, że występuje tu jedynie oddziaływanie doświadczenia życiowego, a nie sportowego. Poza tym korelacje te są zdecydowanie niskie.

Ciekawe zależności wystąpiły w przypadku zawodników trenujących sporty walki – im dłużej trenują (staż zawodniczy), tym niższe jest domaganie się podziwu ($r = -0,31$; $p = 0,014$), a także spadają wyniki na skali przywództwa ($r = -0,56$; $p = 0,000$) i próżności ($r = -0,44$; $p = 0,000$). Sądzić można, zgodnie z ideą wschodnich sztuk walki, że sport uczy skromności. Maroteaux, jeden z mistrzów wschodnich sztuk walki, uważa, że sztuka walki przynosi inny wymiar ducha i mistrzostwa – mistrzem sportu można stać się chwilowo, zaś mistrzem sztuki walki zostaje się ostatecznie (Maroteaux, Cynarski, 2002).

Jak twierdzą autorki polskiej wersji NPI, Bazińska i Drat-Ruszczak (2000, s. 181): „Na ogólniejszym poziomie teoretycznym, wyróżnione skale można uporządkować

ze względu na dwie dymensje: I. Zależności-Niezależności od Obecności Innych oraz II. Aktywności vs. Bierności” (rycina 2).

Rycina 2. Skale narcyzmu na wymiarach: zależności-niezależności od obecności innych oraz aktywności-bierności (źródło: Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000, s. 182)

Dokonałiśmy zatem interkorelacji skal testu NPI. W przypadku osób nietrenujących niektóre interkorelacje skal różnią się istotnie statystycznie od wyników uzyskanych przez Bazińską i Drat-Ruszczak (2000). Największa różnica w zakresie interkorelacji dotyczy próżności z domaganiem się podziwu; uzyskana korelacja przez wymienione autorki ($r = 0,54$) jest niższa ($p = 0,000$; test dwustronny) od uzyskanej przez nas ($r = 0,69$). Biorąc pod uwagę, że korelacja ta opisuje nasilenie wymiaru bierności, można przypuszczać, że wynika to z różnicy w wykształceniu badanych – w próbie Bazińskiej i Drat-Ruszczak większość osób badanych to studenci (aż 668), a więc osoby kształcące się, które z założenia muszą być aktywne. Wśród uczestników badania, które przeprowadziliśmy wykształcenie wyższe posiada 19,1% osób, a podstawowe aż 26,1% badanych. Można przyjąć, że dobrana przez nas próba jest bardziej reprezentatywna, gdyż rozkład wykształcenia osób przez nas badanych jest bardziej zbliżony do realnego, występującego w Polsce. Można więc wnioskować, że w badaniach cech narcystycznych i ich interkorelacji na poszczególnych wymiarach należy uwzględnić właśnie wykształcenie.

Z badań wynika, że wysokie wyniki zarówno na skali domaganie się podziwu i próżności, które wskazują na osoby narcystyczne i bierne, posiada 9,0% osób trenujących i 10,9% nietrenujących. Na aktywność składają się skale przywództwa i samowystarczalności, w tym badaniu wysokie wyniki uzyskało 9,2% sportowców i 7,2% osób nietrenujących.

Druga z dymensji wyróżnionych przez Bazińską i Drat-Ruszczak (2000) to wymiar zależności bądź niezależności od obecności innych. Wysokie wyniki na skalach przy-

wództwa i domagania się podziwu, które świadczą o wysokim narcyzmie z uzależnieniem od innych posiada 10,2% sportowców i 11,1% nietreningujących. Wysoki narcyzm w zakresie samowystarczalności i próżności, świadczący o zależności od innych ludzi posiada 7,8% osób treningujących i 6,6% nietreningujących. Jak można zauważyć, są to wielkości zbliżone, co po raz kolejny może świadczyć o tym, że sportowcy nie odbiegają w tym zakresie od ogólnej populacji. Nie wystąpiły też różnice w tym zakresie po podziale ze względu na płeć (w obu grupach).

Po podzieleniu badanych, uwzględniając takie kryteria, jak płeć i uprawianą dyscyplinę sportu, okazało się, że największy odsetek osób o wysokim narcyzmie z uzależnieniem od innych przypadł zawodniczkom teakwondo (30,0%). We wcześniejszych analizach wspominaliśmy już o tym, że nadal, mimo współczesnych trendów, sporty walki są uznawane za typowo męskie „zajęcie”. Dlatego też kobiety uprawiające te dyscypliny muszą się wyróżniać specyficznymi cechami osobowości, które nie są do końca zgodne z panującym stereotypem. W zakresie niezależności żadna z badanych grup nie wyróżnia się w sposób wyraźny. Ciekawe, że również w zakresie narcyzmu związanego z aktywnością przodują zawodniczki teakwondo – aż 36,7% posiada na wysokim poziomie takie cechy, jak samowystarczalność i przywództwo. W zakresie bierności niewielki odsetek sportowców w poszczególnych dyscyplinach uzyskał wynik wysoki na skalach domagania się podziwu i próżności. Można zatem wnioskować, że tylko kobiety uprawiające teakwondo są ponad przeciętną narcystyczne. Mają wyższe od nietreningujących koleżanek wyniki na skali przywództwa ($p = 0,006$) i samowystarczalności ($p = 0,000$), a zatem na tych skalach, które tworzą wymiar aktywności.

Podsumowanie

Stereotypy i uprzedzenia towarzyszą nam przez całe życie. Popularny stereotyp blondynki czyni ją mniej inteligentną od brunetki, a mężczyznę mocno umięśnionego mniej elokwentnym. Stereotypowo też postrzega się sportowców jako osoby mocno skoncentrowane na sobie, posiadające wysoką pozycję społeczną i otoczone przez grupę wielbicieli. W szczególności kulturystom skoncentrowanym na własnym wyglądzie przypisuje się „zakochanie w sobie”. Badania Elman i McKelvie (2003) pokazują, że poziom narcyzmu oszacowany dla sportowców przez osoby nietreningujące był znacznie wyższy i niezwiązany z osiągnięciami zawodniczymi, lecz pewną siebie postawą w codziennych kontaktach.

Możliwe, że początkujący sportowcy, którzy są dopiero na etapie kształtowania obrazu własnych możliwości, domagają się niezastużenie aplauzu za sam fakt uczestnictwa w sporcie. To zachowanie narcystyczne, jak wynika z naszych badań, nie dotyczy jednak zawodników doświadczonych, którzy już wielokrotnie brali udział w rywalizacji sportowej i poddawani byli zewnętrznej ocenie sędziów. Odnoszone sukcesy, jak i niepowodzenia, modelują samoocenę, co czyni ich pewnymi swoich możliwości, a te z kolei oddziałują na prawidłowe kształtowanie poziomu aspiracji (Lipowski, 2004).

Sport niewątpliwie może mieć charakter wychowawczy i terapeutyczny; aktywność sportowa poprawia samopoczucie, uspokaja, poprawia odporność układu nerwowego, a przez to podnosi zadowolenie z życia (por. Szmajke, Doliński, 1991).

Badania nasze udowadniają, iż obraz „sportowca zakochanego w sobie” jest jedynie stereotypem. Stereotypem niejednokrotnie krzywdzącym i mogącym zniechęcać osoby nietrenujące do podejmowania aktywności sportowo-rekreacyjnej służącej zdrowiu, a nie tylko mistrzostwu sportowemu. Interesująca jest analiza cech narcystycznych kobiet trenujących sporty walki – jest to najbardziej narcystyczna grupa sportowców. Warto zatem przyjrzeć się uprawianiu sportów walki przez kobiety również w aspekcie społecznym oraz kulturowym.

Warto w dalszych badaniach nad stereotypem „narcystycznego sportowca” ująć też takie zmienne, jak klasa sportowa oraz osiągnięte sukcesy, czy prześledzić karierę zawodniczą. Można pokusić się również o dokonanie korelacji cech narcystycznych z innymi cechami osobowości sportowców.

Literatura cytowana

- Bazińska, R., Drat-Ruszczak, K. (2000). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Ruskina i Halla. *Czasopismo Psychologiczne*, 3-4, 171-188.
- Brannon, L. (2002). *Psychologia rodzaju. Kobiety i mężczyźni: podobni czy różni*. Gdańsk: GWP.
- Cox, R. C. (1998). *Sport psychology: Concepts and applications*. Boston: MA: WCB McGraw Hill.
- Cwojdzński, A. (1968). *Komedie naukowe*. Warszawa: PIW.
- Davis, D. et al. (1995). Obsessive compulsiveness and physical activity in anorexia nervosa and high-level exercising. *Journal of Psychosomatic Research*, 39, 967-976.
- Elman, W., McKelvie, S. (2003). Narcissism in football players: Stereotype or reality? *The Journal of Sport Psychology*, 5(1), 1-9.
- Hamer, M., Karageorghis, C. I. (2007). Psychobiological mechanisms of exercise dependence. *Sports Medicine*, 37(6), 477-484.
- Kajtna, T. et al. (2004). Personality in high-risk sports athletes. *Kinesiology*, 36(1), 24-34.
- Kernberg, O. F. (2003). Osobowość narcystyczna i jej relacja do zachowań antyspołecznych i perwersji. *Dialog*, 3/4, 14-29.
- Lipowski, M. (1998). Perception of own personality growth as seen by sportsmen. *Research Yearbook. Studies in the Theory of Physical Education and Sport*, 5, 53-59.
- Lipowski, M. (2004). Samoocena jako istotny wymiar osobowości młodego sportowca. W: M. Krawczyński, D. Nowicki (red.) *Psychologia sportu w treningu dzieci i młodzieży* (s. 37-57) Warszawa: Centralny Ośrodek Sportu.

- Makurat, F. (2007). Rola sportu w procesie resocjalizacji więźniów. W: G. Chojnacka-Szawłowska, B. Pastwa-Wojciechowska (red.) *Kliniczne i sądowo-penitencjarne aspekty funkcjonowania człowieka* (s. 297-304). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Marciszewska, B. (1999). *Konsumpcja usług rekreacyjno-sportowych*. Gdańsk: Wydawnictwo AWF.
- Maroteaux, R. J., Cynarski, W. J. (2002). O filozofii japońskich sztuk walki – pytania i odpowiedzi. *Ido-Ruch dla Kultury/Movement for Culture*, 3, 45-55.
- McKelvie, S. J., Lemieux, P., Stout, D. (2003). Extraversion and neuroticism in contact athletes, no contact athletes and non-athletes: a research note. *Athletic Insight*, 5(3), 19-27.
- Pawłucki, A. (2003). *Personalism for sport pedagogy*. Gdańsk Wyd. AWFIS.
- Pospiszyl, K. (1995): *Narcyzm. Drogi i bezdroża miłości własnej*. Warszawa: WSiP.
- Raskin, R., Shaw, R. (1988). Narcissism and the use of personal pronouns. *Journal of Personality*, 56(2), 393-404.
- Spano, L. (1999). The relationship between exercise and anxiety, obsessive-compulsiveness, and narcissism. *Personality and Individual Differences*, 30(1), 87-93.
- Szmajke, A., Doliński, D. (1991). Dwie strony medalu: pozytywne i negatywne psychologiczne skutki sportu. W: T. Tyszka (red.) *Psychologia i sport*. Warszawa: AWF.